

TÜRK TARİH DERS KİTAPLARINDA AZERBAIJAN VE AZERBAIJAN TÜRKLERİ'NİN TEMSİLİ ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA*

A RESEARCH ON REPRESENTATION OF AZERBAIJAN AND AZERBAIJAN TURKS IN TURKISH HISTORY TEXTBOOKS

Nuri KÖSTÜKLÜ**

Geliş Tarihi/Received:30.04.2020

Kabul Tarihi/Accepted:03.06.2020

KÖSTÜKLÜ, Nuri, (2020), "Türk Tarih Ders Kitaplarında Azerbaycan ve Azerbaycan Türkleri'nin Temsili Üzerine Bir Araştırma", Belgi Dergisi, C.2, S.20, Pamukkale Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayını, Yaz 2020/II, ss. 2775-2785.

Öz

Okul tarih ders kitapları, ülkelerin birbirini tanıma ve diğer ülke ve halkları hakkında imajın oluşmasında etkili araçlardan biridir. Özellikle, kişiliğin gelişme süreci olarak kabul edilen ortaokul ve lise yaş grubundaki bireylerde, uluslararası ilişkiler ve "öteki" kavramının oluşmasında ve dünyaya bakışında tarih ders kitaplarının yönlendirici unsurların başında geldiği kabul edilmektedir. Dolayısıyla, tarih ders kitapları, milli kimliğin oluşmasında etkili olduğu kadar, dünyayı anlamada da fevkalade önemli ve etkili materyaller arasında yer almaktadır.

Bu araştırmada, halen Türkiye'de okutulmakta olan lise tarih ders kitaplarında Azerbaycan ve Azerbaycan Türklerinin nasıl temsil edildiği hususu, konuyla ilgili diğer kaynaklar da dikkate alınarak değişik açılardan analiz edilecek, Türkiye ve Azerbaycan Türklerinin geçmişte kurulmuş ve bugün de devam eden siyasî, ekonomik, kültürel ilişkilerin Türkiye toplumu tarafından geniş şekilde öğrenilmesi için, ders kitaplarında içerik ve materyal bakımından yapılması gereken değişiklik ve ilaveler konusunda öneriler geliştirmiştir.

Bu çalışmada şu sonuçlara varılmış ve öneriler sunulmuştur;

1- Metinlerde ve görsellerde sıklık oranına göre en fazla, "Azerbaycan", "(Dağlık) Karabağ", "Tebriz", "Nahçıvan" ve diğer coğrafi kavramlar gözlenmiştir.

2- Görsellerin büyük bölümü, çoğu dolaylı olmak üzere, "haritalar"dan ibarettir. Görsellerin tasnifinde ortaya çıkan kategoriler, metinlerde geçen ilgili kavram kategorileriyle tam örtüşmemektedir. Ortaöğretim Çağdaş Türk ve Dünya Tarihi kitabı haricindeki diğer bütün ders kitaplarında birkaç dolaylı haritanın dışında görsel bulunmamaktadır. Dolayısıyla 9, 10, 11. Sınıflardaki ders kitaplarında Azerbaycan algısı görsellerle desteklenmemiştir. Görseller bu çerçevede artırılmalıdır.

3- Osmanlı öncesi "Azerbaycan" ve Azerbaycan coğrafyasındaki gelişmelere hiç temas edilmemiştir. Osmanlı öncesi Azerbaycan coğrafyasındaki gelişmeler, özellikle İslam öncesi devirler Hunlar, Göktürkler, Hazarlar zamanı ve Selçuklu döneminde Azerbaycan coğrafyasında Türk kültürünün inşa ve gelişme sürecine dair bilgiler ilgili konular içerisinde yer alabilir.

4- Osmanlı hâkimiyet dönemi Azerbaycan'la ilişkiler veya Azerbaycan algısı Osmanlı-Safevî ilişkileri çerçevesinde bazı askerî olaylarla sınırlı kalmıştır. Osmanlı'nın Kafkasya politikası çerçevesinde buradaki Türk hanlıklarıyla siyasî, sosyal, kültürel ilişkilerinin ilgili konular içerisinde belli oranda verilmesinin, Türkiye-Azerbaycan ilişkilerinin doğru algılanmasına katkı sağlayacaktır.

* Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu- Atatürk Araştırma Merkezi ile Azerbaycan Milli İlimler Akademisi Tarih Enstitüsü tarafından 13-16 Eylül 2018'de Bakü'de düzenlenen "I. Dünya Savaşı Döneminde Osmanlı Devleti-Azerbaycan İlişkileri ve Kafkas İslam Ordusu Uluslararası Sempozyumu"na sunulan bildirinin genişletilmiş halidir.

**Prof. Dr.,Konya Necmettin Erbakan Üniversitesi, A.K. Eğitim Fakültesi, Tarih Eğitimi ABD,KONYA, nkostuklu@erbakan.edu.tr, (<https://orcid.org/0000-0003-4583-284X>)

5- Millî Mücadele ve Atatürk dönemi Türkiye-Azerbaycan ilişkileri ders kitaplarına neredeyse hiç yansımamıştır. Her iki ülke açısından olağanüstü gelişmelerin yaşandığı bu dönemdeki siyasî, kültürel ve ekonomik ilişkilerin, karşılıklı yardımlaşmaların, uygun metin ve görsellerle ilgili konular içerisinde yer almasının günümüz Türkiye-Azerbaycan ilişkilerinin gelişmesine büyük katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

6-Sovyetlerin çözülmesinden sonra Türk cumhuriyetlerinin kurulması sürecinde Kafkaslar ve Azerbaycan Cumhuriyeti değişik açılardan ders kitabına yansımıştır. Ansiklopedik bilgilerin yanı sıra özellikle eğitim, kültür, siyasî ilişkiler ve ekonomi alanında Azerbaycan'ın durumu ve Türkiye ile ilişkileri görsellerle desteklenerek sunulmuştur. Ancak bazı görsellerde gerekli hassasiyetin gösterilmediği gözlenmiştir. İlgili ders kitabındaki Azerbaycan bayrağı, gerçek renkleri yansıtmamaktadır. Bu da öğrencide "Azerbaycan" kavramı algısını olumsuz etkilemektedir. Dolayısıyla, Azerbaycan algısının doğru teşekkülü için, Azerbaycan bayrağı, muhakkak gerçek renkleriyle temsil edilmelidir.

Anahtar kavramlar: *Azerbaycan, Azerbaycan Türkleri, Türkiye, Türk tarih ders kitapları.*

Abstract

As it is known, the history textbooks are considered for the countries as one of the most effective means of learning and forming an image about each other. It is accepted that history textbooks are the leading factors in forming international relations, the concept of "others", and view of the world especially for the individuals in the age of secondary or high school which is considered as the age of developing personality. Thus history textbooks are effective not only in the formation of national personality but also in understanding the world.

In this paper, the way Azerbaijan and Azerbaijani Turks are represented in high school history textbooks being followed in schools in Turkey has been analyzed from different aspects, by taking the other sources into consideration as well, and some suggestions have been made about the changes and additions to be made in terms of content and materials so that the political, economic, and cultural relations between Anatolian and Azerbaijani Turks founded in the past and is still going on today will widely be learnt by the Turks in Turkey.

In this study, the following conclusions were drawn and suggestions were made;

1- "Azerbaijan", "(Nagorno) Karabakh", "Tabriz", "Nakhchivan" and other geographical concepts were observed the most in the texts and images by frequency.

2- Most of the images consist of "maps", most of which are indirect. The categories shown up in the classification of the visuals do not coincide exactly with the relevant concept categories in the texts. Except for a few indirect maps, there are no visuals in any of textbooks, except for the secondary school Contemporary Turkish and World History books. Therefore, the perception of Azerbaijan in the textbooks of the 9th, 10th, and 11th grades was not supported by visuals. The images should be increased within this framework.

3- The developments in "Azerbaijan" and the geography of Azerbaijan before the Ottoman were never mentioned. Information on developments in the pre-Ottoman Azerbaijan geography, especially during the pre-Islamic periods, the Huns, Gokturks, period of Hazars, and the construction and development process of Turkish culture in Azerbaijan geography during the Seljuk period can also be mentioned.

4- The period of Ottoman domination was limited to some military events within the framework of relations with Azerbaijan or the perception of Azerbaijan, Ottoman-Safavid relations. Introducing political, social and cultural relationship of The Ottomans with the Turkish khanates there within the frame of Caucasus policy in a certain amount will contribute to understand Turkey-Azarbijan relations.

5- The Turkish-Azarbijan relations during the National Struggle and Atatürk's periods have nearly not been reflected in the textbooks. It is thought that reflecting, through relevant texts and visuals within the relevant topics, the political, cultural and economic relations and mutual cooperation from the standpoint of both countries during that period, when extraordinary developments were experienced will greatly contribute to Turkish-Azarbijanian relations.

6- During the establishment of the Turkish republics after the disintegration of Soviets, the Caucasus and the Republic of Azerbaijan were reflected in the textbook from different angles. In addition to

Türk Tarih Ders Kitaplarında Azerbaycan ve Azerbaycan Türkleri'nin Temsili Üzerine Bir Araştırma

encyclopedic information; education, culture, political relations and situation in Azerbaijan in the field of economy and relations with Turkey were presented with visual. However, it is observed that the necessary sensitivity was not shown in some images. The Azerbaijani flag shown in the textbook is not reflecting true colors, and this negatively affects the perception of the concept of "Azerbaijan" in the student. Therefore, for forming a correct Azerbaijan perception, the flag of Azerbaijan must be represented in its genuine colours.

Keywords: Azerbaijan, Azerbaijan Turks, Turkey, Turkish history textbooks.

I- AZERBAIJAN COĞRAFYASINDA TÜRK KÜLTÜR VARLIĞI VE TÜRKİYE-AZERBAIJAN İLİŞKİLERİNİN TARİHÇESİNE KISA BİR BAKIŞ

Bilindiği üzere, her iki devlet üst düzey yetkililerinin fırsat buldukça "bir millet iki devlet" ifadesiyle dile getirdikleri Azerbaycan-Türkiye ilişkileri derin bir geçmişe sahiptir. Günümüz Azerbaycan coğrafyasındaki Türk kültür varlığını M.Ö. 7-6 yüzyıllara bölgedeki Saka Türklerine kadar uzatmak mümkün olmakla birlikte, sonraki yüzyıllarda Hunlar, Göktürkler, Hazarlar zamanında bölgedeki Türk varlığı artarak devam etmiş idi¹. Ancak, Azerbaycan coğrafyasında, İslamiyet'in birleştirici harç görevini gördüğü, "Türklüğün" temel unsuru teşkil ettiği millî kimliğin teşekkülünün, Selçuklu hakimiyeti ile başladığı söylenebilir². Selçuklu devrinden sonra, Moğol dönemi ve müteakiben Karakoyunlu, Akkoyunlu ve Safevîlerin hakimiyet dönemleri, Azerbaycan coğrafyasında Türk kimliğinin inşa döneminin tamamlandığı süreçtir³. Yavuz Sultan Selim ile birlikte Osmanlı Türklerinin Azerbaycan Türkleri ile teması başlamış, Kanunî Sultan Süleyman'ın İran seferi ile Osmanlı-Azerbaycan ilişkileri yoğunluk kazanmıştı. Ne var ki 16.-17. asırlarda Safevî-Osmanlı çatışmaları ve 18. yy. ortalarında kurulmaya başlayan Kuzey Azerbaycan'daki Türk hanlıklarının yarım asır kadar süren birbiriyle rekabetleri bölgeye Rus nüfuzunun girişine zemin hazırladı. Netice itibarıyla, 19. yüzyılın ilk çeyreğinde Hanlıklar, Rus hakimiyetine girdiler. 1905, 1917 Rus ihtilali dönemleri, Azerbaycan Türklerinin milli kimliklerinin temsili açısından bazı ümitleri beraberinde getirdi. 28 Mayıs 1918'de M. Emin Resulzade'nin öncülüğünde Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti kuruldu. Osmanlı Devleti bu süreçte Azerbaycan Türklerinin yanında yer aldı. Nuri Paşa komutasındaki İslam Ordusu, Azerbaycanlı kardeşlerinin yardımına koştu ve Bakü'yü kurtardı⁴. Azerbaycan Türkleri de I. Dünya Savaşı sırasında Anadolu Türklerine elinden gelen yardımı yapma gayreti içinde oldular ve bu maksatla Bakü Müslüman Cemiyet-i Hayriyesi'ni kurdular⁵. Ancak, Mondros Mütarekesi'nin ilgili maddeleri çerçevesinde⁶ Türk kuvvetlerinin çekilmesini müteakip, gelişen şartlar içerisinde Rus Kızıl ordusu Azerbaycan'a girerek 28

1 Cevat Heyet, "Azerbaycan'ın Türkleşmesi ve Azerbaycan Türkçesinin Teşekkülü", *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, Ankara Üniversitesi DTFC Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatı Bölümü, C. 1, Sayı: 1, Ankara, Kasım 2004, s. 8-10.

2 Tahir Sünbül, *Azerbaycan Dosyası*, Kök yay., Ankara 1990, s. 6

3 Faruk Sümer, "Azerbaycan'ın Türkleşmesi Tarihine Umumi Bir Bakış", *Bellefen*, Cilt:21, sayı:83, Temmuz 1957

4 Yusuf Hikmet Bayur, *Türk İnkılabı Tarihi*, C. 3, Kısım: 4, TTK yay., Ankara 1991, s. 234-236; Kafkas İslam Ordusu Komutanı olarak Nuri Paşa'nın Azerbaycan'daki faaliyetleri ve Azerbaycan Türkleri'nin Nuri Paşa ve Kafkas İslam Ordusu'na bakışı hakkında ayrıntılı bilgi için bkz., Nejdet Karaköse, *Afrika Grupları Komutanı-Kafkas İslam Orduları Komutanı- Sütlüce Fabrikasının Sahibi NURİ PAŞA (Killigil)*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2012, s. 157- 312.

5 Bu konuda bkz., Betül Aslan, *I. Dünya Savaşı Esnasında Azerbaycan Türkleri'nin Anadolu Türkleri'ne 'Kardaş Kömeği' (Yardımları) ve Bakü Müslüman Cemiyet-i Hayriyesi*, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı yay., Ankara 2000.

6 Mondros Mütarekesi'nin 11. Maddesinde; "İran'ın şimal-i garbî kısmındaki Kuva-yı Osmaniye'nin derhal harpten evvelki hudut gerisine celbi hususunda evvelce ita edilen emir icra edilecektir..." ve 15. maddede "el-yevm Osmanlı Hükümeti idaresinde bulunan maverâ-yı kaffas demiryolları itilaf devletleri memurlarının kontrolüne bırakılacak..." hükümleri yer alıyordu. Yusuf Hikmet Bayur, *a.g.e.*, s. 744, 745.

Nisan 1920’de Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti’ne son verdi ve yerine Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti kuruldu⁷.

Azerbaycan Türkleri, Mütareke sonrasında başlayan Türk millî mücadelesine kayıtsız kalmadı. Azerbaycan Hükümeti, Kazım Karabekir’e gönderdiği bir yazıyla Heyet-i Temsiliye ile ilişki kurup yardım yapmak istedikleri yönündeki iradesini beyan etti. Nitekim takip eden süreçte Azerbaycan’dan Ankara Hükümeti’ne petrol poliçeleriyle birlikte toplam değeri 1.500.000 Fransız Frangı civarında yardım ve petrol poliçeleri gönderildi⁸. Ayrıca, Karabekir’in yetim-öksüz çocuklar için Erzurum’da açtığı okulların masrafına harcanmak üzere 500 adet yüzlük Osmanlı altınının teberru edildiği bilinmektedir⁹. Yine bu süreçte Azerbaycan, Elviye-i Selase’deki millî teşkilatlanmalara elinden gelen katkıyı sağladı¹⁰. Türk İstiklal Savaşı’nın devam ettiği bu süreçte Türkiye, Sovyet Rusya ile ilişkisini bozmadan imkanlar ölçüsünde Azerbaycan’ın yanında yer aldı ve Azerbaycanlı mültecilere elinden gelen yardımı yaptı¹¹. Uzun bir süre SSCB idaresinde kalan Azerbaycan 18 Ekim 1991’de bağımsızlığını ilan edince, onu ilk tanıyan devlet Türkiye Cumhuriyeti oldu. Tarihi bir derinliğe sahip bulunan Türkiye- Azerbaycan ilişkileri karşılıklı saygı ve dostluk anlayışı içerisinde devam edegelmektedir.

II- ARAŞTIRMANIN AMACI:

Bu araştırmanın amacı, halen Türkiye’de okutulmakta olan lise tarih ders kitaplarında Azerbaycan ve Azerbaycan Türklerinin nasıl temsil edildiğini tespit etmektir.

III- PROBLEM:

Halen Türkiye’de okutulmakta olan Lise tarih ders kitaplarında Azerbaycan ve Azerbaycan Türkleri nasıl temsil edilmektedir?

Probleme yönelik şu sorulara cevaplar aranmıştır;

1- Lise tarih ders kitaplarındaki metinlerde ve görsellerde Azerbaycan ve Azerbaycan Türkleri ile ilgili kavramların tekrar sıklığı nedir?

2- Lise tarih ders kitaplarındaki metinlerde ve görsellerde Azerbaycan ve Azerbaycan Türkleri nasıl temsil edilmektedir?

7 Azerbaycan Cumhuriyeti’nin kuruluşu ve Bolşevik Ruslar’ca yıkılışı hakkında bkz., M. Emin Resulzade, *Azerbaycan Cumhuriyeti Keyfiyet-i Teşekkülü ve Şimdiki Vaziyeti*, İrfan yayınevi, İstanbul 1990.

8 Milli Mücadele’de Azerbaycan Türklerinin yardımları hakkında bkz., Nuri Köstüklü, “İstiklal Savaşının Mali Kaynakları- Azerbaycan Türkleri’nin Yardımları”, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi I*, Atatürk Araştırma Merkezi yay., 2. Baskı, Ankara 2002, s. 345- 346.

9 TBMM’nin 14.12. 1920 tarihli oturumunda Azerbaycan’ın bu yardımları dile getirildi. Bkz., TBMM Zabıt Ceridesi, 2. Baskı, Ankara 1943, C. 6, s. 357; Nuri Köstüklü, *Kazım Karabekir ve Eğitim*, Çizgi Kitabevi yay., 5. Baskı, Konya 2009, s. 109- 110.

10 S. Esin Dayı, “Azerbaycan’ın Elviye-i Selase (Kars, Ardahan, Batum) deki Milli Mücadele’ye Destekleri”, *Atatürk Dergisi*, Atatürk Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü yay., Cilt: 3, sayı: 2, Erzurum 2002.

11 Bu konuda bir fikir vermek açısından bkz., Van ve civarına yerleştirilecek Azerbaycanlı mülteciler hakkında: *Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (= BCA)*, 30.18.1.1, Kutu: 2, dosya: 24, Sıra no: 3; mültecilerin masrafları hakkında bkz., *BCA*, 30.18.1.1, Kutu: 3, dosya : 18, Sıra no: 16; Kars Konsolosu İslam Bey ve Tebriz civarından gelecek mülteciler hakkında bkz., *BCA*, 30.18.1.1, Kutu: 4, dosya : 44, Sıra no: 10; Kutu: 4, dosya : 48, Sıra no:16; Azerbaycan’dan gelecek mülteciler, muhacirler ve esirler hakkında ayrıntılı bir çalışma için bkz., Nuri Köstüklü, “Atatürk Dönemi Türkiye Azerbaycan İlişkilerinde ‘Mülteciler’, ‘Muhacirler’ ve ‘Esirler’ Konusunda Bazı Tespitler”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, C. XXXII-1, Ege Üniversitesi Edebiyat Fak. Yay., İzmir 2017, s. 109-124.

Türk Tarih Ders Kitaplarında Azerbaycan ve Azerbaycan Türkleri'nin Temsili Üzerine Bir Araştırma

IV- METOD:

Problem cümlelerine yönelik olarak ders kitaplarında yer alan veriler nicel ve nitel açıdan analiz edilmiştir.

V- ÖRNEKLEM:

Araştırmanın örneklemini; Milli Eğitim Bakanlığı Talim ve Terbiye Kurulunca ders kitabı olarak kabul edilen ve halen yaygınca okutulmakta olan lise tarih ders kitapları oluşturmuştur. Bunlar şunlardır;

- 1- Komisyon, (Editör: M. Ali Kapar), *Ortaöğretim Tarih 9. Sınıf* (Ankara, 2017)
- 2- Sami Tüysüz, *Ortaöğretim Tarih 10* (Ankara, 2017)
- 3- Komisyon, (Editör: Akın Sever), *Ortaöğretim Tarih 11* (Ankara 2017)
- 4- Mahmut Ürküt, *Ortaöğretim Türkiye Cumhuriyeti İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük* (Dördüncü baskı, Ankara 2017)
- 5- Komisyon, (Editör: Yunus Kurt), *Ortaöğretim Çağdaş Türk ve Dünya Tarihi* (Ankara 2017)

Ortaöğretim Tarih 9. Sınıf ve *11. Sınıf Tarih* ders kitapları Milli Eğitim Bakanlığı Devlet Kitapları yayını, diğerleri Milli Eğitim Bakanlığı'nca ders kitabı olarak kabul edilen özel yayınlardır.

VI- BULGULAR VE DEĞERLENDİRME:

Yukarıdaki 1. problem cümlesine ait, lise tarih ders kitaplarındaki metinlerde Azerbaycan ve Azerbaycan Türkleri ile ilgili kavramların tekrar sıklığına yönelik bulgular aşağıdaki TABLO-1'de gösterilmiştir

TABLO-1: Türk lise tarih ders kitaplarındaki metinlerde Azerbaycan ve Azerbaycan Türkleri ile ilgili kavramların gözlenme sıklığı.

9. Sınıf Lise Tarih Ders Kitabı		
<i>Tarihî ve siyasî şahsiyetler</i>	Ülke ve şehir	<i>Milliyet</i>
	Azerbaycan (3)	
	Tebriz (2)	
10. Sınıf Lise Tarih Ders Kitabı		
<i>Tarihî ve siyasî şahsiyetler</i>	Ülke ve şehir	<i>Milliyet</i>
	Azerbaycan (5)	
	Tebriz (6)	
	Karabağ (4)	
	Bakü (2)	
	Şirvan (2)	

11. Sınıf Lise Tarih Ders Kitabı		
“Azerbaycan” ve “Azerbaycan Türkleri” ile ilgili herhangi bir kavram veya kelime geçmemektedir		
(12. Sınıf) Ortaöğretim Türkiye Cumhuriyeti İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük Ders Kitabı		
<i>Tarihi ve siyasî şahsiyetler</i>	Ülke ve şehir	<i>Milliyet</i>
	Azerbaycan (5)	Azerbaycan Türkleri (1)
	Nahçıvan (3)	
	Tebriz (2)	
	Bakü (1)	
(12. Sınıf) Ortaöğretim Çağdaş Türk ve Dünya Tarihi Ders Kitabı		
<i>Tarihi ve siyasî şahsiyetler</i>	Ülke ve şehir	<i>Milliyet</i>
M. Emin Resulzade (2)	Dağlık Karabağ (7)	Azerî (ler) (4)
Ebulfez Elçibey (2)	Nahçıvan (2)	
Muttalibov (Devlet Bakanı) (1)	Kuba (1)	
Haydar Aliyev (3)	Şeki (1)	
İlham Alivev (1)	Yavlahk (1)	
Bahtiyar Vahapzade (1)	Barda (1)	
	Terter (1)	
	Gence (1)	
	Kazak (1)	
	Neftçak (1)	
	Lenkeran (1)	

Yukarıdaki 1. problem cümlesine ait, lise tarih ders kitaplarındaki “Azerbaycan ve Azerbaycan Türkleri” ile ilgili görsellere yönelik bulgular aşağıdaki TABLO-2’de gösterilmiştir

TABLO-2: Türk lise tarih ders kitaplarında Azerbaycan ve Azerbaycan Türkleri ile ilgili görseller ve gözlenme sıklığı.

9. Sınıf Lise Tarih Ders Kitabı			
<i>Harita (doğrudan veya dolaylı)</i>	<i>Coğrafi –Şehir resimleri</i>	<i>Ekonomik</i>	<i>Diğer siyasî, kültürel vs.</i>
Dolaylı (2)			
Doğrudan (1)			
10. Sınıf Lise Tarih Ders Kitabı			
<i>Harita (doğrudan veya dolaylı)</i>	<i>Coğrafi –Şehir resimleri</i>	<i>Ekonomik</i>	<i>Diğer siyasî, kültürel vs.</i>
Dolaylı (6)			

Türk Tarih Ders Kitaplarında Azerbaycan ve Azerbaycan Türkleri'nin Temsili Üzerine Bir Araştırma

11. Sınıf Lise Tarih Ders Kitabı			
“Azerbaycan” ve “Azerbaycan Türkleri” ile ilgili herhangi bir görsele rastlanmamıştır			
(12. Sınıf) Ortaöğretim Türkiye Cumhuriyeti İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük Ders Kitabı			
<i>Harita (doğrudan veya dolaylı)</i>	<i>Coğrafi –Şehir resimleri</i>	<i>Ekonomik</i>	<i>Diğer siyasi, kültürel vs.</i>
Dolaylı (4)			
(12. Sınıf) Ortaöğretim Çağdaş Türk ve Dünya Tarihi Ders Kitabı			
<i>Harita (doğrudan veya dolaylı)</i>	<i>Coğrafi –Şehir resimleri</i>	<i>Ekonomik</i>	<i>Diğer siyasi, kültürel vs.</i>
Dolaylı (9)	Bakü'den görünüm (1)	Bakü-Ceyhan Boru hattı haritası (1)	Haydar Aliyev'in resmi (1)
Doğrudan (1)		Bakü-Ceyhan Boru hattı-fotoğraf (1)	Bahtiyar Vahapzade'nin resmi (1)
		Türkiyenin verdiği krediler tablosu (1)	Dağlık Karabağ Sorunu-Gazete küpürü (1)
			Türk Cumhuriyetlerinden Türkiye'ye gelen öğrencilerin sayı tablosu (1)
			Azerbaycan Bayrağı (1)

TABLO-1 ve TABLO-2'deki bulgulardan şu değerlendirmelere ulaşılabilir;

1- Kavramları tasnif ettiğimizde TABLO 1'e yansıdığı üzere 3 ana kategoride yer aldığı görülmüştür. Bunlar; “Tarihî ve siyasî şahsiyetler”, “Ülke-Şehir”, “Milliyet” ana başlıklarında toplanmıştır. “Tarihî ve siyasî şahsiyetler” ve “milliyet” kategorisinde toplam 7 farklı kavram 16 kez gözlenmiş olmakla birlikte, esas kavram çeşitliliği ve gözlenme sıklığı “ülke-şehir” kategorisinde yoğunlaşmış bulunmaktadır. Bu durum, Türk tarih ders kitaplarındaki “Azerbaycan” ve “Azerbaycan Türkleri” algısının, tespit edilen kategorilerle sınırlı olduğunu gösteriyor.

2- Sayı ve çeşitlilik olarak en fazla gözlenen kavramlar “ülke-şehir” kategorisinde olup gözlenme sıklığına göre; Azerbaycan 13, (Dağlık) Karabağ 11, Tebriz 10, Nahçıvan 5, Bakü 3, Şirvan 2, ve harita üzerinde olmak üzere; Kuba, Şeki, Yavlah, Barda, Terter, Gence, Kazak, Neftçak, Lenkeran yer isimleri 1'er defa yer almaktadır. Bir başka ifade ile 15 farklı kavram 53 ayrı yerde gözlenmiştir. Öte yandan, “tarihî veya siyasî şahsiyetler” kategorisinde 6 farklı kavram toplam 10 kez gözlenmiştir. En az gözlem “milliyet” kategorisinde olup, burada “Azerbaycan Türkleri” 1 ve “Azerî(ler)” 4 yerde geçmektedir. Bu kavram ve rakamların verdiği sonuç şudur; Türk tarih ders kitaplarında Türkiye- Azerbaycan ilişkileri algısı, daha ziyade “coğrafi” kavramlarla yansımaktadır.

3- Görseller tasnif edildiğinde; “Harita (doğrudan veya dolaylı)”, “Coğrafi-şehir resimleri”, “Ekonomik”, “Diğer siyasi-kültürel” görseller olmak üzere 4 ayrı kategoride toplandığı görülmüştür. Doğrudan veya dolaylı 19 harita, 1 şehir resmi, ekonomik alanla ilgili 2 tablo ve bir fotoğraf ile siyasi ve kültürel kategoride yer alan 5 görsel bulunmaktadır. Bu durum, görsellerin metin içindeki kavram kategorileriyle tam örtüşmediği, görsellerin metin içindeki kavramları yeterli oranda temsil etmediği anlamına gelmektedir.

2. Problem cümlesine yönelik olarak, incelenen ders kitaplarına bakıldığında şu tespitlere ulaşılabilir;

Buraya kadar verilen bilgiler çerçevesinde 2. Problem cümlesi olarak tespit ettiğimiz, “lise tarih ders kitaplarındaki metinlerde ve görsellerde Azerbaycan ve Azerbaycan Türklerinin nasıl temsil edildiği?” Sorusuna şu ana başlıklarda cevap vermek mümkün gözükmemektedir;

1- 13. yüzyıla kadar tarihî gelişmeler ve kültür ve medeniyet konularının ele alındığı Ortaöğretim Tarih 9 ders kitabında; “1220-1221 yıllarında Horasan üzerinden Irak-ı Acem ve Azerbaycan’a giren Moğollar, birçok şehri yağmalamış ve buradaki Türkler, Moğol baskısından kaçarak Anadolu’ya geçmiştir”¹² ifadesiyle “Azerbaycan” kavramına atıf yapılmıştır. Bunun dışında 13. yüzyıla kadar konuların yer aldığı metinlerde Azerbaycan ile ilgili konu veya kavrama, özellikle İslam öncesi devirler Hunlar, Göktürkler, Hazarlar zamanı ile Selçuklu döneminde Azerbaycan coğrafyasında Türklük kavramının inşa ve gelişmesine dair hiçbir bilgiye rastlanılmamıştır.

2- Osmanlı dönemini içeren 10. Sınıf Tarih ders kitabında, Azerbaycan ile ilişkilere Osmanlı-Safevî mücadeleleri çerçevesinde birkaç yerde temas edilmektedir. Bunlar; “Yavuz Sultan Selim’in 1514 Çaldıran Zaferinden sonra Safevîler’in başkenti Tebriz’e girmesi”¹³; Kanunî Sultan Süleyman’ın İran Seferiyle Osmanlı Devleti’nin Tebriz ve Azerbaycan’ı Osmanlı sınırlarına katması¹⁴; IV. Murat’ın 1635 yılında İran üzerine sefere çıkıp Revan Kalesi ve daha önce yine Safevîler’in eline geçmiş olan Tebriz’i tekrar Safevîler’den geri alması¹⁵ bilgileridir. Görüleceği üzere, Osmanlı döneminde “Azerbaycan ve Azerbaycan Türkleri algısı” Osmanlı-Safevî ilişkileri içerisinde Azerbaycan ve Tebriz’e yönelik hakimiyet mücadelesi ile sınırlıdır. Osmanlı Devleti’nin Kafkasya ve Azerbaycan siyaseti, bu coğrafyada Türk kültürünün inşası yönündeki faaliyetleri ve özellikle 18. yy. ortalarından itibaren kurulmaya başlayan Azerbaycan Türk Hanlıkları hakkında hiçbir bilgi bulunmamaktadır. Hâlbuki, Gence ve Karabağ Hanlıklarıyla birlikte Azerbaycan topraklarında kurulan 18 Türk hanlığı ile Osmanlı diplomasisinin çok yoğun bir ilişki içerisinde olduğu bilinmektedir¹⁶.

3- Türk-İslam devletlerinde; devlet teşkilatı, sosyal hayat, hukuk, ekonomi, eğitim, sanat konularının ele alındığı Ortaöğretim Tarih 11 ders kitabında “Azerbaycan” ile alakalı kavram veya görsele rastlanmamıştır.

4- 12. Sınıfta okutulmakta olan “Türkiye Cumhuriyeti İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük” ders kitabında “Azerbaycan” kavramı yalnızca “Kars Antlaşması” başlığı altında yer almaktadır. Burada, “Sovyetler Birliği’ne bağlı Azerbaycan, Gürcistan ve Ermenistan devletleri temsilcileriyle” Kars’ta yapılan toplantıda 13 Ekim 1921’de varılan antlaşmanın hükümleri kısaca verilmiştir¹⁷. Milli Mücadele döneminde Azerbaycan algısı ders kitabına yansımamıştır. Özellikle, Azerbaycan’ın Türk İstiklal Savaşı’na katkıları, Atatürk dönemi dış politika uygulamalarından olarak Azerbaycan ile ilişkiler ve 1923-1932 Türk-Sovyet ilişkileri başlığı altında Azerbaycan’ın durumuna temas edilmesinin Türkiye- Azerbaycan ilişkilerinin doğru algılanmasına katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

12 Ortaöğretim Tarih 9, s. 200.

13 Ortaöğretim Tarih 10, s. 69.

14 Ortaöğretim Tarih 10, s. 79.

15 Ortaöğretim Tarih 10, s. 107.

16 Bu konuda bkz., Osmanlı Devleti İle Azerbaycan Türk Hanlıkları Arasındaki Münasebetlere Dair Arşiv Belgeleri I-II ; T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü yay., Ankara 1993; Osmanlı Belgelerinde Karabağ, T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü yay., İstanbul 2009.

17 Ortaöğretim Türkiye Cumhuriyeti Tarihi ve Atatürkçülük, s. 102.

Türk Tarih Ders Kitaplarında Azerbaycan ve Azerbaycan Türkleri'nin Temsili Üzerine Bir Araştırma

5- 12. Sınıf tarih ders kitaplarından “Ortaöğretim Çağdaş Türk ve Dünya Tarihi”nde, diğer tarih kitaplarına oranla “Azerbaycan” kavramı daha yoğun ele alınmaktadır. Burada, *Sovyet Yönetiminde Türklerin Durumu* başlığı¹⁸ altında Çarlık Rusyası’ndan Sovyet Rusya’ya geçiş ve bu dönemde diğer bazı Türk şubeleri gibi önce bağımsız olan ve sonra Sovyet idaresine dahil olan Azerbaycan’dan kısaca bahsedilmiştir. Sultan Galiyev başlıklı bir okuma parçasında bu süreçte Resulzade’nin rolüne bir cümle ile temas edilmiştir. “Azerbaycan” kavramının kapsamlı olarak ele alınışı *Türk Cumhuriyetlerinin Bağımsızlık Süreçleri* başlığı¹⁹ altında yapılmıştır. Burada, Sovyetler’in çözülmesinden sonra kurulan Türk Cumhuriyetlerinden olarak Azerbaycan, ansiklopedik tanıtım bilgilerinin yanı sıra, kuruluş süreci ve bu süreçte yaşanan zorluklar, Türkiye ile ilişkileri, ekonomik verileri, eğitim, kültür ve sanat alanındaki durumu, Dağlık Karabağ sorunu ana hatlarıyla verilmiştir. Bütün bu bilgiler sunulurken yeni kurulan Azerbaycan Cumhuriyeti’nin gelişmesi ve problemlerini çözmesinde Türkiye’nin katkılarına ve dostane yaklaşımlarına uygun ifadelerle atıflar yapılmıştır. *Türkiye’nin Kafkas Devletleriyle İlişkileri* başlığı²⁰ altında ise Türkiye’nin Azerbaycan ile olan ekonomik ilişkilerine vurgu yapılmıştır. Türkiye’nin öncülüğünde 25 Haziran 1992’de kurulan Karadeniz Ekonomik İşbirliği Örgütü (KEİ) ile yapımına 2002’de başlanan ve 2005’te tamamlanan Bakü-Tiflis-Ceyhan Boru hattı konularında Azerbaycan ile Türkiye’nin ekonomik ilişkilerine temas edilmiştir.

6- Görsellere gelince; *Ortaöğretim Çağdaş Türk ve Dünya Tarihi* ders kitabı haricindeki diğer ders kitaplarında, çoğu dolaylı olmak üzere harita dışında başka görsel bulunmamaktadır. *Ortaöğretim Çağdaş Türk ve Dünya Tarihi* kitabında, metinler büyük ölçüde değişik nitelikteki görsellerle desteklenmiştir. Tarihî ve siyâsî şahsiyetlerin fotoğrafları, bazı şehir resimleri, Azerbaycan’ı ilgilendiren gazete kupürleri, Bakü-Tiflis-Ceyhan Boru hattı haritası, Türk cumhuriyetlerinden Türkiye’ye gelen öğrencilerin dağılım tablosu, Türkiye’nin Türk cumhuriyetlerine verdiği kredileri gösteren tablo, metinlerde yer alan Türkiye-Azerbaycan ilişkileri algısını destekler niteliktedir. Ancak çok önemli bir görsel olarak yer alan Azerbaycan Bayrağı, gerçek renklerini yansıtmaktan uzaktır²¹.

VII- SONUÇ VE ÖNERİLER

Bu çalışmada şu sonuçlara ulaşılmıştır;

1- Metinlerde ve görsellerde sıklık oranına göre en fazla, “Azerbaycan”, “(Dağlık) Karabağ”, “Tebriz”, “Nahçıvan” ve diğer coğrafi kavramlar gözlenmiştir.

2- Görsellerin büyük bölümü, çoğu dolaylı olmak üzere, “haritalar”dan ibarettir. Görsellerin tasnifinde ortaya çıkan kategoriler, metinlerde geçen ilgili kavram kategorileriyle tam örtüşmemektedir. *Ortaöğretim Çağdaş Türk ve Dünya Tarihi* kitabı haricindeki diğer bütün ders kitaplarında birkaç dolaylı haritanın dışında görsel bulunmamaktadır. Dolayısıyla 9,10,11. Sınıflardaki ders kitaplarında Azerbaycan algısı görsellerle desteklenmemiştir.

3- Osmanlı öncesi “Azerbaycan” ve Azerbaycan coğrafyasındaki gelişmelere hiç temas edilmemiştir.

18 *Ortaöğretim Çağdaş Türk ve Dünya Tarihi*, s. 20.

19 *Ortaöğretim Çağdaş Türk ve Dünya Tarihi*, s. 194- 195.

20 *Ortaöğretim Çağdaş Türk ve Dünya Tarihi*, s. 227.

21 *Ortaöğretim Çağdaş Türk ve Dünya Tarihi*, s. 194. Burada Azerbaycan bayrağında mor, kırmızı ve sarıya yakın bir renk hakim gözükmektedir.

4- Osmanlı hakimiyet dönemi Azerbaycan'la ilişkiler veya Azerbaycan algısı Osmanlı-Safevî ilişkileri çerçevesinde bazı askerî olaylarla sınırlı kalmıştır.

5- Millî Mücadele ve Atatürk dönemi Türkiye-Azerbaycan ilişkileri ders kitaplarına neredeyse hiç yansımamıştır.

6- Sovyetlerin çözülmesinden sonra Türk cumhuriyetlerinin kurulması sürecinde Kafkaslar ve Azerbaycan Cumhuriyeti değişik açılardan ders kitabına yansımıştır. Ansiklopedik bilgilerin yanı sıra özellikle eğitim, kültür, siyasi ilişkiler ve ekonomi alanında Azerbaycan'ın durumu ve Türkiye ile ilişkileri görsellerle desteklenerek sunulmuştur. Ancak bazı görsellerde gerekli hassasiyetin gösterilmediği gözlenmiştir. Azerbaycan bayrağı, gerçek renkleri yansıtmamaktadır. Bu da öğrencide "Azerbaycan" kavramı algısını olumsuz etkilemektedir.

Bu sonuçlar çerçevesinde şu öneriler geliştirilebilir;

1- Görseller artırılabilir.

2- Görseller ile metinlerde geçen kavram kategorileri örtüşür hale getirilebilir. Ekonomi ile ilgili görsellerin metinlerdeki karşılığının geliştirilmesi, öğretim açısından faydalı olabilir. Yine ders kitabında yer alan bir görsel problemi olarak, Azerbaycan bayrağı, Azerbaycan algısının doğru teşekkülü için, muhakkak gerçek renkleriyle temsil edilmelidir.

3- Osmanlı öncesi Azerbaycan coğrafyasındaki gelişmeler, özellikle İslam öncesi devirler Hunlar, Göktürkler, Hazarlar zamanı ve Selçuklu döneminde Azerbaycan coğrafyasında Türk kültürünün inşa ve gelişme sürecine dair bilgiler ilgili konular içerisinde yer alabilir.

4- Osmanlı dönemi Türkiye-Azerbaycan ilişkileri, Osmanlı-Safevî askerî mücadeleleri çerçevesiyle sınırlı kalmamalıdır. Osmanlı'nın Kafkasya politikası çerçevesinde buradaki Türk hanlıklarıyla siyasî, sosyal, kültürel ilişkilerinin ilgili konular içerisinde belli oranda verilmesinin, Türkiye-Azerbaycan ilişkilerinin doğru algılanmasına katkı sağlayacağı tabiidir.

5- I. Dünya Savaşı, Millî Mücadele ve Atatürk dönemi Türkiye-Azerbaycan ilişkileri, neredeyse ders kitaplarına hiç yansımamıştır. Her iki ülke açısından olağanüstü gelişmelerin yaşandığı bu dönemdeki siyasî, kültürel ve ekonomik ilişkilerin, karşılıklı yardımlaşmaların, uygun metin ve görsellerle ilgili konular içerisinde yer almasının günümüz Türkiye-Azerbaycan ilişkilerinin gelişmesine büyük katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

I- Ders kitapları

-Komisyon,(Editör: M. Ali Kapar), *Ortaöğretim Tarih 9. Sınıf* (Ankara, 2017)

-Sami Tüysüz, *Ortaöğretim Tarih 10* (Ankara, 2017)

-Komisyon,(Editör: Akın Sever), *Ortaöğretim Tarih 11* (Ankara 2017)

-Mahmut Ürküt, *Ortaöğretim Türkiye Cumhuriyeti İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük* (Dördüncü baskı, Ankara 2017)

-Komisyon, (Editör: Yunus Kurt), *Ortaöğretim Çağdaş Türk ve Dünya Tarihi* (Ankara 2017)

Türk Tarih Ders Kitaplarında Azerbaycan ve Azerbaycan Türkleri'nin Temsili Üzerine Bir Araştırma

II- **Arşiv vesikaları ve resmi yayınlar**

- Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (= BCA), 30.18.1.1, Kutu:2, dosya :24, Sıra no:3.
- BCA, 30.18.1.1, Kutu:3, dosya :18, Sıra no:16.
- BCA, 30.18.1.1, Kutu:4, dosya :44, Sıra no:10; Kutu:4, dosya :48, Sıra no:16.
- Osmanlı Devleti İle Azerbaycan Türk Hanlıkları Arasındaki Münasebetlere Dair Arşiv Belgeleri I-II (1993) ; T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü yay., Ankara
- Osmanlı Belgelerinde Karabağ (2009), T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü yay., İstanbul
- TBMM Zabıt Ceridesi, 2. Baskı, Ankara 1943, C.6. (14.12. 1336 tarihli oturum).

III- **Kitap ve makaleler**

- Aslan, Betül (2000), *I. Dünya Savaşı Esnasında Azerbaycan Türkleri'nin Anadolu Türkleri'ne 'Kardaş Kömeği' (Yardımları) ve Bakü Müslüman Cemiyet-i Hayriyesi*, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı yay., Ankara.
- Bayur, Yusuf Hikmet (1991), *Türk İnkılâbı Tarihi, C.3, Kısım:4*, TTK yay., Ankara.
- Dayı, S. Esin (2002), "Azerbaycan'ın Elviye-i Selase(Kars, Ardahan, Batum)'deki Milli Mücadele'ye Destekleri", *Atatürk Dergisi*, Atatürk Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü yay., Cilt:3, sayı:2, s. 5-19, Erzurum.
- Heyet, Cevat (2004), "Azerbaycan'ın Türkleşmesi ve Azerbaycan Türkçesinin Teşekkülü", *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, Ankara Üniversitesi DTCF Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatı Bölümü, C.1, Sayı:1, s. 7- 19, Ankara,.
- Karaköse, Nejdet (2012), *Afrika Grupları Komutanı-Kafkas İslam Orduları Komutanı-Sütlüce Fabrikasının Sahibi NURİ PAŞA (Killigil)*, Ötüken Neşriyat, İstanbul.
- Köstüklü, Nuri (2002), "İstiklal Savaşının Mali Kaynakları- Azerbaycan Türkleri'nin Yardımları", *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi I*, Atatürk Araştırma Merkezi yay., 2. Baskı, Ankara.
- Köstüklü, Nuri (2009), Kazım Karabekir ve Eğitim, Çizgi Kitabevi yay., 5. Baskı, Konya.
- Köstüklü, Nuri (2017), "Atatürk Dönemi Türkiye Azerbaycan İlişkilerinde 'Mülteciler', 'Muhacirler' ve 'Esirler' Konusunda Bazı Tespitler", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, C.XXXII-1, Ege Üniversitesi Edebiyat Fak. Yay., s. 109-124, İzmir.
- Resulzade, M. Emin (1990), *Azerbaycan Cumhuriyeti Keyfiyet-i Teşekkülü ve Şimdiki Vaziyeti*, İrfan yayınevi, İstanbul.
- Sünbül, Tahir (1990), Azerbaycan Dosyası, Kök yay., Ankara.
- Sümer, Faruk (1957), "Azerbaycan'ın Türkleşmesi Tarihine Umumi Bir Bakış", *Belleten*, Cilt:21, sayı:83, s. 429- 447, Ankara.